

Maandag 14 augustus

Ja, de zon schijnt. Maar deze ochtend zijn mijn gedachten donker. Afgelopen weekeinde zag ik beelden van neonazi's in de Verenigde Staten, meer bepaald uit Charlottesville, Virginia, waarvan er een met een wagen op tegendemonstraten inreed en daarbij een medemens heeft vermoord en twintig heeft verwond. Nu is het hek pas echt van de dam, lees ik hier en daar, en het is voor velen alsof geschiedenis zich in een herhaling heeft gedwongen en het fascisme alles weer zal overnemen zoals toen, zoveel decennia geleden, de tijd van mijn grootvader. Is het gevaarlijk je te onthechten van je tijd? Ik vermoed van wel. We moeten waakzaam blijven, zeggen mensen die vrijheid en democratie hoog achten. Wakker blijven dus omdat anders een vervloekte tijd zich dreigt te herhalen. Ik heb al dagen nagedacht over tijd, al zoveel gesprekken gehad met mensen over dat onderwerp waarbij we ons niet beperkt hebben tot abstracte gedachten, maar het ook hebben gehad over de tijd die ons omgeeft. Maar ook de tijd zelf, of onze visie op wat deze tijd betekent, voelt regelmatig gepolariseerd aan. Nee, dit is geen terugkeer! Jawel, dit is een terugkeer! We zijn er al met die terugkeer, het fascisme is er al, alleen zien jullie het niet! Wij zien het juist wel! Enzoverder enzovoort... Alles op dat vlak kan een standpunt vormen waarbij je een ander medemens tot over de rand van woede brengt. Ik zie waanzin toenemen en denk enkele uren lang dat deze tijd psychopathisch wordt, nee: dat er een groot verlangen in schuilt om psychopathisch te worden, juichend voorbij alle redelijkheid, en nog louter tegen elkaar fulminerend in absolute termen waarbij de grootste smeerlappen in stilte gedijen in de chaos die er zo ontstaat.

Wat is er, vraagt mijn vrouw. Ik weet niet wat er is, antwoord ik. Maar ik weet het wel terwijl ik deze woorden intik: machteloosheid is iets waar ik niet tegen kan. Machteloosheid jegens je eigen tijd; is dat een onderwerp dat ik ergens deze week eens moet aansnijden? We stappen naar buiten, komen in de tijd van Tongeren terecht en ik schud die machteloosheid van me af.

Rond kwart voor een stapt een bijzondere gesprekspartner binnen samen met haar vader. Elle-Marie Vrancken is acht jaar. Mijn vrouw en ik verwelkomen haar en ik zeg haar dat we stipt om 13u beginnen. Ze gaat in de gesprekszetel zitten aan het raam. Volgens mij wacht ze niet zo graag. Er komen nog mensen binnen. In totaal zijn we met acht volwassenen en dus één kind. Wanneer heb ik de laatste keer nog eens een echt gesprek gehad met een achtjarige? Dat is lang geleden, moet ik toegeven. Ik bereid deze gesprekken nooit voor, maar bij Elle-Marie vraag ik echt af waar ik moet beginnen. Om 13u stel ik haar de eerste vraag. Ik probeer te polsen hoe zij tijd ervaart, maar het duurt een tijdje vooraleer ik daar geraak. Ze

antwoordt ja of nee op mijn vragen en ik besef dat mijn vragen veel te sturend zijn. De volwassenen kijken naar mij. Hoe redt die Olyslaegers zich hier uit, voel ik ze denken. Ik probeer me voor te stellen hoe ik was op achtjarige leeftijd. Dat was in 1975... dat lijkt nu ineens zo ver weg, nauwelijks te overbruggen. Nikkie denkt mee na en stelt ook een paar vragen. We hebben allemaal een geheugen, daar komen we samen op uit. Maar hoe werkt het geheugen van Elle-Marie? Wat herinnert ze zich nog van vorig schooljaar, het jaar daarvoor, en haar kleutertijd. Ze denkt echt hard na wanneer ik haar dat vraag. Er komen fragmenten van herinneringen. Ze ziet zich spelen in de kleuterklas. Er was een keukentje en er waren twee kamers waar zij konden spelen. Juffen zijn ofwel leuk ofwel stom. Dan herinnert ze zich de eerste kleuterklas. Er waren visjes en er was een mat waarop alle kinderen konden zitten om te praten. We praten over wat er komt in september en daarna. Ze verjaart op 9 oktober, ze is een weegschaal, net zoals ik. En hoe meer we praten, hoe meer verwantschap ik met haar voel. We hebben het over speelgoed. Van haar babyspullen heeft ze afscheid genomen, alleen een mannetje met een microfoon waarin je kunt zingen heeft ze nog en wil ze ook nooit kwijt. Ik vraag aan alle aanwezigen naar hun vroegste herinneringen, hun aller-, aller-, allervroegste herinneringen. Nikkie zegt dat ze heeft leren kussen toen ze negen was. Elle-Marie lacht luid. Zou ze het spannend vinden dat die volwassenen rond haar zo hun best aan het doen zijn om dingen te herinneren? Nikkie laat twee littekens op haar hand zien die ze in haar kindertijd heeft opgelopen, toen ze liever een jongen was dan een meisje en dus graag stoer deed. Een man die zevenenvijftig is begint over het moment dat er een televisie in hun huiskamer kwam. Was er vroeger geen televisie, vraagt Elle-Marie. Lisa, die voor Moment werkt, begint over het moment dat ze als oudste kind plots gezelschap kreeg van een pasgeboren tweeling. Een mevrouw weet plots dat haar vader voor haar een speelwieg aan het maken was en dat dit geschenk voor haar verborgen moest blijven. Ze is ontroerd, vermoed ik, wanneer ze het moment beschrijft wanneer ze die wieg dan uiteindelijk krijgt. Ik weet nog iets, roept Elle-Marie plots.

Vroeger ging ze altijd in de wasmand liggen onder een deken. Ze doet na hoe ze in die wasmand lag. In foetushouding dus. Maar nu is de wasmand te klein. Ineens klinken die woorden van haar symbolisch. We hebben het over geheime plekken. Zij heeft er een die ze deelt met een vriendinnetje van haar en die echt niemand mag weten. Nikkie begint over een geheim dagboek. Het woord dagboek gebruikt Elle-Marie niet, maar ze heeft wel een boek waarin ze geheimen schrijft en die niemand mag lezen.

Ze heeft het ook over foto's van haar, van lang geleden. Kijk, hoe schattig, zegt ze dan vaak wanneer ze die ziet.

We applaudisseren voor haar op het einde van het gesprek.

Het is een voorrecht om haar te horen. Even, heel even, hebben we mogen ervaren hoe zij tijd, geheugen en herinneringen ervaart. Maar hoe heeft zij ons ervaren? Zal ze zich dit gesprek herinneren zoveel jaar later?

Rond 15u heb ik een afspraak met Hans, de fotograaf waar ik al eerder in dit dagboek over sprak. Hij wil me fotograferen terwijl we in stilte naar elkaar kijken. Nikkie staat buiten aan de voordeur en laat niemand binnen. Hans zoekt naar de momenten waar het masker afvalt, het masker dat ieder van ons draagt wanneer we in de buurt van anderen zijn. Het is als een visuele haiku, zegt hij achteraf, het heet 'miksang fotografie' waarbij de foto de pure weergave wordt van een waarneming.

Het is een heftige sessie. Er gaat van alles door me heen wanneer ik naar hem kijk. Af en toe neemt hij een foto van mij en vervolgens kijkt hij me weer aan. Ik voel mijn lijf, mijn aanwezigheid, maar ook die van hem, als bij een spiegeling. De tijd rekt zich uit. Ik voel een agressie in me opkomen en weet ze niet te plaatsen. Het ene masker na het andere volgt elkaar op. Wie ben ik echt? Laat ik me lezen? Wat is overgave? Waarom neemt hij nu een foto? Wat is hij aan het denken? Wat ben ik aan het denken? Mijn ogen sluiten af en toe en ik tuimel een paar seconden in een andere realiteit, het voorportaal van de slaap. In mijn hoofd is dat het enige kwetsbare dat ik hem kan tonen. Maar vraagt hij wel om die kwetsbaarheid? Wat wil die Hans nu echt van mij? Uiteindelijk – achteraf blijkt dat we iets meer dan een half uur naar elkaar gekeken hebben – vraagt hij om de stilte te doorbreken door te vertellen hoe ik me gevoeld heb. Ik probeer dat zo eerlijk mogelijk te doen, zo scherp mogelijk te formuleren wat er door me heen ging.

Hij toont me de foto's die hij van me heeft genomen. Ik dacht dat hij er een achttal had genomen, maar het blijken tweeëntwintig foto's te zijn. Sommigen zijn kwetsbaar, op anderen lijk ik afwezig, er zijn er een paar bij die tonen hoe moe ik soms ben.

Een Nederlandse mevrouw stapt binnen en zegt dat ze Janna heet. Ik koop u in, zegt ze. Ze bedoelt mijn boeken. Ze selecteert literatuur voor de grote boekhandel waar ze voor werkt in Maastricht. Maar daarvoor komt ze niet. Ze wil graag praten over tijd.

En ze valt meteen met de deur in huis; ze heeft het over de grote troost die schuilt in het bewustzijn dat alles door gaat na je dood, dat het een bevrijdende gedachte is gewoon deel uit te maken van een geheel, meer niet. Voor haar begint net daar de verwondering. Ze houdt van landschappen zoals onlangs in het Noorse Festeralen die haar laten zien dat deze oeroude

plekken alles zullen overleven, ook de mens. Janna klampt zich niet vast aan herinneringen en ze is echt niet dol op uitgeschreven levensverhalen. Ze weet dat het kort door de bocht is, maar één leven blijft toch maar één leven? Kan dat dan echt interessant zijn vergeleken met de wereld van de verbeelding? Ze brengt dat inzicht terug naar het landschap van haar jeugd, naar de strakke lijnen van Noord-Nederland en vindt het terug bij dichters als Tjebbe Hettinga, Rutger Kopland of H.H. Ter Balkt. Ik ben onlangs echt betoverd geraakt door de poëzie van Ter Balkt en kan me wel iets voorstellen bij wat ze zegt. Landschap en tijd, dat is echt wel Janna's thema, of Landschap en geheugen, zoals het gelijknamige boek van Simon Schama waarbij hij op een meesterlijke wijze over Europa schrijft. Ze houdt van strakke lijnen, een franjeloos landschap waardoor je terug geworpen wordt op jezelf.

Dan hebben we het over pauzes of eerder; het gevoel dat er enkele ogenblikken lang op een pauzeknop wordt gedrukt. Dat had ze wel eens aan de Adriatische kust. Het water daar was zo extreem helder, ze zag zoveel vissen om haar heen en alles werd plots stil.

Pauzes worden je aangereikt, zegt Nikkie, je kunt er helemaal niet naar op zoek, ze overkomen je. Janna knikt. Het zijn momenten die je verwonderen, plots ben je weer een kind. In sommige andere culturen zijn er misschien wel veel betere beschrijvingen van zulke momenten. Het wordt wat onbeholpen wanneer wij zoiets onder woorden trachten te brengen. Ik denk aan haiku's en aan mijn sessie met Hans, maar wat weet ik nu echt van Japanse cultuur? Op een handvol clichés na nauwelijks wat. Dus zwijg ik maar.

Ik weet niet hoe we er zijn op uitgekomen, maar plots zijn we bezig over het onvoorwaardelijk basisinkomen en wat voor een revolutie dat zou zijn qua tijd en vooral tijdsbeleving. Wat als we tijd los maken van arbeid? Zouden mensen juichen? Of zouden we met z'n allen moeten leren wat tijd echt betekent buiten een werkomgeving? Ik ga trachten dat onderwerp bij een van mijn volgende gasten aan te snijden.

Tegen 19u staan we aan het Munthuis voor een performance van Hanneke Paauwe die *Smeltende Gedachten* heet. Ze staat daar als een witte vraaggodin met een witte hoepeljurk aan beschreven met vragen en met haar voeten in een groot vierkant gevuld met blauwe inkt. Ze blijft ons maar vragen stellen. Sommigen zijn keuzevragen. Zie jij je toekomst somber in of niet? Maar ook: zou de tijd zijn verjaardag vieren? Andere vragen zijn dan weer heel confronterend. Ik verklap ze niet. Ze doen mijn hoofd tollen. We stappen buiten en mijn vrouw zegt dat ze het zo bijzonder vond. Dat vind ik ook. Iedereen, vermoed ik, gezien het applaus. Maar nu blijven een paar vragen van Hanneke wel spoken, want ik heb geen antwoorden. Eerlijk gezegd hoop ik ze na een tijdje niet meer te herinneren.

